

Микола ЗИМОМРЯ

Гавриїл Костельник (1886–1948) належить, може, до найтрагічніших постатей в українській державній, культурно-освітній та церковній історії першої половини ХХ–го століття. В його особі органічно поєдналися вчений-богослов, письменник, літературний критик, публіцист, видавець. У кожній з цих ділянок української дійсності він полишив помітні сліди. На жаль, ще й досі тяжіє над ним гріх перед українською церквою. Водночас у основі цього гріхопадиння лежить штучна кривда, творцем якої була особливо зла “третя сила” – рука сталінського режиму.

Отець Гавриїл Костельник був трагічно ошуканий, а його політичному вбивству передували нечувано моральні й фізичні знущання, що опосередковано спричинили його конформістський хід – піти на вимушений зговір з осавулами. Фактично за умов величезного упослідження людської гідності його змусили очолити львівський псевдособор, що здійснив насильницький акт знищення Української Греко-католицької Церкви в березні 1946 року. Цьому храму о.Гавриїл Костельник служив від 1913 року, коли був рукоположений, а згодом став одним з її найактивніших богословів, зокрема упродовж 20-30-х рр. ХХ-го століття.

Отець Гавриїл Костельник народився далеко від України, а саме між українськими поселенцями села Керестур, що в Сербії; туди понад 250 років тому подалися українці з Галичини та Закарпаття. Йому судилося здобути високу освіту в Загребі, Львові та швейцарському місті Флібург. На думку Юліана Тамаша, до слова, академіка НАН України, перу якого належить досі найкраща дослідницька праця про життя й творчість Г.Костельника, – це була одна з найбільш яскравих творчих особистостей на українському духовному небосхилі. Може, саме тому на нього звернули увагу верховоди „смержу”, щоб використати у звичайному фарисейському сценарії, що був покликаний морально зламати духовне тіло українського народу.

Своєю конформістською згодою о.Гавриїл Костельник не врятував ані життя свого сина, ані себе – обидва стали жертвою протистояння. Не всі ще факти відомі, не всі справжні вбивці знані, бо ж за їхньою традицією можна перекласти вину за дивовижне вбивство на сумління українських патріотів, мовляв, з їхнього боку, це була помста, а водночас дискредитація визвольного руху на землях Західної України. Доцільно поділити слушну думку Олега Багана, відомого науковця з міста Юрія Котермака, про те, що отець Гавриїл Костельник, який завзято боровся з потугами матеріалізму, опинився в безпощадних лабетах антихристиянської ідеології¹. Як на мій погляд, давно на часі вивчення всього жмутка фактів, які б не тільки розкрили глибину брудної історії, але й повною мірою повернули до отчого порога ім'я невинно убієного. Власне, про сутність питання, пов'язаного з долями о. Гавриїла Костельника, я вперше ширше дізнався на початку 70-х рр. від академіка Едуарда Вінтера (1896–1982)².

Едуарда Вінтера в'язали з Україною щирі захоплення її народом і культурою. Вони

особливо зміцніли, а дослідницькі студії пожвавилися після того, як він побував у 1924 році на львівській землі, скориставшись особистим запрошенням професора Львівської богословської академії Гавриїла Костельника. Як засвідчують щоденникові записки Едуарда Вінтера, Г. Костельник, автор відомої свого часу монографії “Шевченко з релігійно-етичного становища. Критична аналіза” (Львів, 1910), справив на німецького науковця велике враження. Численні факти підтверджують слушність висновку: саме доктор філософії Г.Костельник прилучив Е.Вінтера до одержимого опрацювання спадщини Григорія Сковороди, Олександра Духновича, Тараса Шевченка, а також матеріалів, пов’язаних з етнографічними реаліями українських земель, у тім числі Галичини, Буковини й Закарпаття. Едуард Вінтер, за власним зізнанням, у Львові по-справжньому збагнув “українське питання”, що завжди поставало у нещасливому світлі на історичному, культурному й конфесіональному тлі. Церковний аспект досліднику добре прислужився, коли восени 1940 року він завершував свою капітальну працю “Візантія та Рим у боротьбі за Україну”, яка 1942 року з’явилася німецькою мовою окремим виданням в Лейпцігу, а відтак – в українськомовному перекладі (Прага, 1944)³. Її актуальне звучання увиразнює факт, що вже за доби незалежної України відоме баварське видавництво “Флаціус-Ферлаг” випустило у світ з ініціативи Норберта Котовські нове видання з цінною передмовою доктора богословських наук Яна Лашека, завідувача кафедри історії релігії Карлового університету в Празі⁴. Зі сторінок книжки Едуард Вінтер постає на повен зріст в однозначній іпостасі – автор переконливо обстоює відвічне право українського народу на свою свободу, право вільно жити на рідній землі. Варто нагадати: такому розумінню української справи сприяли особисті зустрічі Едуарда Вінтера з багатьма львівськими діячами у стінах Наукового товариства ім. Т.Шевченка та Національного музею. До речі, мине 57 років, і Едуард Вінтер вдячним словом згадає ці обидві установи, відзначивши на сторінках збірки споминів “Мое життя на службі взаємодії народів”, що “НТШ і Національний музей були культурно-науковими центрами високої проби”⁵. У цьому контексті заслуговує на увагу такий факт: у 1924 році, перебуваючи у Львові, Едуард Вінтер був прийнятий митрополитом Андреем Шептицьким в присутності Йосифа Сліпого та Клементя Шептицького.

У пов’язі з темою нашої розмови важливе значення мала поїздка Е.Вінтера також до Срібної Землі: у 4 липня – 5 серпня 1925 року вчений відвідав Ужгород, Мукачеве, Хуст, Берегове, а також села Коропець, Павшино, Нове Село, Лалове, Усть-Чорна, Німецька Мокра, в яких спільноту проживали німці. Перебуваючи в Закарпатті, він мав кілька зустрічей з тодішнім головою “Просвіти” о.Августином Волошином (1874–1945) і вів бесіди про “ідеали виховання” та “проблемно-тематичний комплекс український питань”. Гість з Праги був захоплений ерудицією о.Августина Волошина, автора ґрунтовної праці “Педагогіка і дидактика” (Ужгород, 1923). Її високо оцінив Е.Вінтер, зокрема, на сторінках спогадів “Мое життя на службі взаємодії народів”. Зібрані в Закарпатті матеріали здебільшого етнографічного характеру лягли в основу книжки, що побачила світ у 1926 році в Мюнстері під назвою “Німці в Словаччині та в Підкарпатській Русі”. Фольклорне багатство українського, чеського, словацького, німецького народів цікавило науковця передусім у порівняльно-типологічному зрізі. Питання, пов’язані з історією Української греко-католицької церкви, Е.Вінтер досліджував у бібліотеках та архівних фондах Ватикану, де перебував від 5 грудня 1926 до 7 січня 1927 року. Німецький вчений розглядав факти з історії України, як правило, у двох аспектах, тобто з проекцією на а) національно виокремлену площину – суб’єктну величину української

культури та б) загальноєвропейську значимість, а відтак – її загальнолюдську цінність. Досить назвати системні дослідження Едуарда Вінтера (“Україна та церковна унія” (1930), “Боротьба українців за національну єрархію...” (1939, 1940), “Національна й релігійна боротьба в Галичині...” (1939), “Візантія та Рим у боротьбі за Україну...” (1942, 1944), “Раннє просвітництво” (1966), “Духовний портрет Феофана Прокоповича” (1968), “Мислитель Григорій Сковорода” (1979)) та ін., щоб зримо побачити, власне, концептуальні акценти автора. Скажімо, німецький вчений написав змістовний відгук про студію Дмитра Чижевського “Штурова філософія життя” (Братіслава, 1941), який опублікував того ж року в Лейпцігу⁶. Слідом за Дмитром Чижевським Едуард Вінтер як рецензент поділяв, у свою чергу, тезу Людовита Штура (1815–1856) про визначальну роль мови та її первинну сутність у процесі національного відродження, коли знову постає відновлений чин духовного життя народу. Цей активний чин охоплює тривимір історичної пам’яті крізь призму національної свідомості з проекцією на сприйняття державності як волевиявлення всіх верств народу й послуговування культурною спадщиною як опорою національно-культурного розвою (письменство, мистецтво, наука, традиції) з врахуванням переємності досвіду поколінь. Едуард Вінтер висловлював не пасивне співчуття українському народу, коли працював на зламі 30-х-початку 40-х рр. над неоднозначною темою “Візантія та Рим у боротьбі за Україну упродовж 955–1939 рр.”; коли втілював у життя свій давній задум – видати німецькомовні твори Івана Франка (1856–1916) окремим томом – “Матеріали до історії та культури України”⁷. До слова, автор цих рядків був свідком тієї по-громадянському сміливої ініціативи, яку Едуард Вінтер пристрасно явив у справі укладання й видання монографічної праці “Революційний демократ Тарас Шевченко (1814–1861). Матеріали про діяльність українського поета і мислителя та рецепція його творчості в німецькомовному і західнослов’янському мовному ареалі”⁸. А з нагоди 150-річчя від дня народження Кобзаря Німецькою Академією наук було проведено – у значній мірі заходами Едуарда Вінтера – міжнародний науковий симпозіум на пошану видатного сина України (Берлін, 16–17 червня 1964 р.), де прозвучала доповідь академіка Вінтера на тему: “Революційний демократ Тарас Шевченко і меттерніхівська Австрія”.

Аналіз праць Едуарда Вінтера дозволяє дійти висновку: Україна мала в постаті Едуарда Вінтера палкого прихильника, який з однаково рівним голосом висловлював свої почуття любові німецькою, українською й чеською мовами, бо мав, за його словами, три Вітчизни – Чехію, Австрію та Україну⁹. Йому були близькі ідеали Григорія Сковороди, який був філософом європейської просвітницької традиції на засадах первинності національного ґрунту. Він рішуче відкидав шовіністичні формулювання Вісаріона Белінського й Михайла Погодіна, сутність яких полягала у так званій “сполуці слов’янських народів” й неодмінно – зі старшими й молодшими братами, поміж якими українському з його духовним і матеріальним потенціалом відводилася упосліджена роль сильного донора... Важливо, що Едуард Вінтер об’єктивно розглядав державність як основу природного розвитку кожної нації, а відповідний народ – український чи білоруський – як суб’єкт в його історії. В її вимірах церква постає одним із вагомих чинників, що сприяють збереженню й примноженню духовних скарбів, у т.ч. мови, пісень, казок, звичаїв, вірувань та інших проявів переємності історичної пам’яті від покоління до покоління. Варто підкреслити: Едуард Вінтер тонко тлумачив витривалість української ідеї, яка стала йому безумовно зрозумілою, а крізь призму сприйняття творчої спадщини Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Івана Франка – близькою. Поза всяким сумнівом, тут проступає вплив праць

о.Гавриїла Костельника на доктора богословських наук, академіка Едуарда Вінтера на контактньо-особистому рівні творчої взаємодії двох дослідників історії Української Церкви. Німецькому вченому судилося зустрічатися з багатьма її єрархами, зокрема, митрополитом Андреем Шептицьким, патріархом Йосифом Сліпим, митрополитом Іваном Огієнком, а також визначними українськими діячами – о.Августиним Волошином, Павлом Скоропадським, Дмитром Чижевським, Дмитром Дорошенком, Іваном Крип'якевичем, Іваном Мірчуком, Зеноном Кузелею, Василем Гренджою-Донським.

Зважаючи на значний доробок академіка Едуарда Вінтера¹⁰, який посідав у чужомовному українознавстві одне з чільних місць, слід підкреслити: багатоаспектна наукова спадщина цього визначного дослідника українознавчої проблематики ще мало вивчена. На жаль, й досі відсутня в українській історіографічній та літературознавчій науці спеціальна праця, яка була б достойною даниною пам'яті палкого друга українського народу. Водночас вона послужила б і поверненню з небуття значного творчого доробку о.Гавриїла Костельника.

1 Баган О. Постаті й епохи // Іван Франко і релігія. – Дрогобич, 2004. – С. 73–82.

2 Зимомря М. Закарпаття в оцінках академіка Едуарда Вінтера // Календар “Просвіти” на 1991 рік. – Ужгород, 1991. – С. 47–48.

3 Winter E. Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine 955–1939. – Leipzig, 1942; Вінтер Е. Візантія та Рим у боротьбі за Україну 955–1939. – Прага, 1944.

4 Winter E. Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine 955–1939. – Fьrth, 1993. – 227 S.;

5 Winter E. Mein Leben im Dienst des Vцlkerverstдndnisses. – Bd 1. – Berlin, 1981. – S. 45.

6 Winter E. Dim Иуђevskyj.– Bratislava, 1941 // Leipziger Vierteljahresschrift fьr Sьdeuropa. – Jg. V (1941). – S. 310.

7 Franko I. Beitrдge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. Ausgewдhlte deutsche Schriften des revolutionдren Demokraten (1882–1915). – Hrsg. von E.Winter, P.Kirchner. – Berlin, 1963. – 578 S.

8 Der revolutioindre Demokrat Taras Schewtschenko 1814–1861. Beitrдge zum Wirken der ukrainischen Dichters und Denkers sowie zur Rezeption seines Werkes im deutschen und im westslawischen Sprachgebiet. – Hrsg. von E.Winter, G.Jarosch. – Berlin, 1976. –189 S.

9 Winter E. Mein Leben im Dienst des Vцlkerverstдndnisses. – Bd 1. – Berlin, 1981. – S. 54, 135.

10 Поп.: Winter E. Fьhliberalismus in der Donaumonarchie. Reliцse, nationale und wissenschaftliche Strцmungen von 1790–1868. – Berlin, 1968. – 248 S.; Winter E. Barock, Absolutismus und Aufklдrung in der Donaumonarchie. – Europa Verlag Wien, 1971. – 280 S.;

Winter E. Die Sowjetunion und der Vatikan. – Band 1–3. – Akademie-Verlag, Berlin, 1972;

Winter E. Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen. Festschrift fьr Eduard Winter zum 70. Geburtstag. – Redaktion von H.Mohn und C.Grau. – Berlin, 1966.

М. Зимомря. Особистості з іменем: отець Гавриїл Костельник та Едуард Вінтер // Слово №2 (23) (2005) 32-34